

Tussen Apocalyps en Utopie

PETER VAN WIJMEN

In de loop der jaren is er van CDA-wege een stortvloed aan rapporten verschenen met betrekking tot natuur, ruimte, milieu en duurzaamheid. Maar er zijn weinig daden gevolgd op deze woordenvloed. Ook in het huidige kabinetsbeleid staat duurzaamheid op zijn zachts gezegd niet centraal; alleen in de kabinetten-Lubbers is geïnvesteerd in zorg voor de ecologische kant van de samenleving. Weliswaar is er op milieuhygiënisch gebied - de klassieke trits bodem/water/lucht - het een en ander bereikt, doch de algehele mondiale teloorgang zet zich onverminderd voort. Het blijkt bij de concrete politieke keuzes en beslissingen, alle verkiezingsretoriek ten spijt, nauwelijks mogelijk om te opteren voor de werkelijk duurzame realiteit, bijvoorbeeld omdat die (aankankelijk) meer lijkt te kosten.

Technologische maatregelen zijn nodig, maar kunnen niet volstaan. Ook een economische benadering is niet afdoende. Veel huidig beleid is er feitelijk op gericht zo veel mogelijk aan ieder wensen tegemoet te komen en is gefundeerd op een onbegrensd vrijheidsbegrip. Maar het is juist de verantwoordelijkheid voor de ander waartoe onze vrijheid stekt. In de onlangs door het CDA uitgebrachte discussienotitie *Investeren in duurzame ontwikkeling* wordt een direct verband gelegd tussen duurzame ontwikkeling en moreel gedrag met als kernachtige conclusie: consumeren is in die zin een morele daad. Het is bij deze notie dat we zullen moeten aanknopen op zoek naar een oplossingsrichting. Helaas vertoont de praktische politiek bij de pogingen tot verwezenlijking van het duurzaamheidsideaal veel koudwatervrees. Maar het milieubeleid is vergaand door de samenleving geaccepteerd van wetgeving tot concreet consumentengedrag. Nu is een verdiepingsslag nodig vanuit visie op de samenhangen tussen diverse beleidsterrein (zoals klimaat, grondstofgebruik, energie en mobiliteit). Mensen hebben veel voor duurzaamheid over. Niet vanuit een ondergangsvisie of onbereikbaar ideaal maar vanuit zicht op grensoverschrijdende wegen tussen Apocalyps en Utopie.

Feiteninventarisatie

Bij wie kennisneemt van de constante stroom rapporten, studies en themanummers die van CDA-wege de laatste 30 jaar het licht zagen met betrekking tot natuur, ruimte, milieu en duurzaamheid, moeten wel diverse gevoelens om voorrang strijden. Een partij die al zolang zoveel woorden wijdt aan dergelijke waarden, heeft een van haar kernbeginselen wel op buitengewoon treffende wijze gestalte

Wat zijn bij het CDA
weinig daden ge-
volgd op deze wo-
ordenvloed.

gegeven, zo kan men denken. Maar ook: wat zijn bij deze politieke beweging weinig daden gevolgd op deze woordenvloed. Ik heb het betreffende kernbeginsel wel eens geparafraseerd als: de rente op zoek naar haar meester...

Een opsomming van de reeks partijpublicaties zegt op zichzelf weinig. Ik lardeer deze derhalve met citaten eruit.

In augustus 1974 resulteerde samenwerking tussen de wetenschappelijke instituten van ARP, CHU en KVP in de nota *Gerede twijfel* of wij ons wel op de goede weg bevinden tegenover de vragen van de economische groei, de schaarste aan grondstoffen, de verdeling aan de welvaart, en de inflatie. Men houde voor ogen dat het eerste rapport aan de club van Rome *Grenzen aan de groei* toen nog maar enkele jaren oud was. Al in de introductie van *Gerede twijfel* wordt geconstateerd: 'Onze generatie dreigt zich een onevenredig deel toe te eigenen van al datgene dat de schepping de gehele mensheid biedt', een observatie die alleen maar klemmender is geworden. Onder het kopje 'waarschuwingen' komen grondstoffen, energieverbruik en milieu in beeld, met onder andere een verwijzing naar de toename van het CO₂-gehalte in de dampkring. Eigenlijk wisten we dertig jaar geleden al precies (te formuleren) waar het om ging: 'Wat hier dreigt, is dat niet alleen beperkt voorradige reserves in toenemende mate worden aangesproken (*de stock*), maar dat daardoor bovendien al datgene dat continu met een zekere regelmaat ter beschikking komt (*de flow*) in gevaar wordt gebracht'.

Het W.I.-rapport uit 1981 *De ruimte en wij - wij en de ruimte*, houdt zich in hoofdzaak bezig met de ruimtelijke ordening, maar de samenhang tussen natuur, milieu en landschap en het ruimtegebruik springt in het oog. Er wordt gesproken over het actieve rentmeesterschap dat de mens ziet als deel van de schepping, waarin het bewerken en het bewaren van de aarde hun plaats hebben. 'Nu de afgelopen jaren de vraagstukken van de schaarste van grondstoffen en energie en de gevaren voor het milieu zo sterk aan het licht gekomen zijn als gevolg van de mateloosheid van onze cultuur, omdat tot de jaren zeventig tevens de nadruk heeft gelegen op het bewerken, dient meer de nadruk op het bewaren te worden gelegd. Daarbij worden duidelijk grenzen aan ons menselijk handelen gesteld, waar dit een bedreiging vormt voor het voortbestaan van de schepping'. Even verder heet het: 'De zorg voor het milieu vergt een uiterst zorgvuldige afweging. Het vraagt vooral ook het zoeken naar oplossingen in de reeds verstedelijkte gebieden zelf. Een intensiever en effectiever ruimtegebruik daar, kan de verdere aantasting van de open ruimte beperkt houden'. Niet in het Groene Hart gaan kijken dus en ook niet teveel kennismaken van de *Nota Ruimte*, zoals die thans voorligt, zo ben ik geneigd terzijde op te merken... En in de net deze maand (september 2004) weer verschenen twejaarlijkse *Natuurbalans* constateert het Milieu- en natuurplanbureau (RIVM) dat een decentrale benadering - elke gemeente neemt zijn eigen voortouw wat de ruimtelijke ordening betreft - juist voor natuur en landschap bedreigend is.

In het huidige kabinetsbeleid staan natuur en milieu nu niet direct centraal om

het maar zacht uit te drukken. Dit mag ons intussen niet doen vergeten dat het CDA in de lange regeerperiode van de kabinetten-Lubbers wel degelijk heeft geïnvesteerd in zorg voor de ecologische kant van de samenleving. Men denke aan de milieubeleidsplannen en de ontwikkeling van de wetgeving op milieugebied. De Natuurbeschermingswet bleef daarbij weer sterk achter: deze werd pas dit jaar aangepast aan de eisen die voortvloeien uit de Europese Vogel- en de dito Habitatrictlijn, hoewel met name de eerste al uit 1979 stamt.

Inmiddels schrijven we 1992, in welk jaar het zomernummer van CDV geheel is gewijd aan het milieu - het begrip duurzaamheid duikt nu ook op. Een keur van auteurs houdt zich bezig met het van redactiewege uitgezette thema 'Schoon milieu en vuile groei' en het nummer is doorspekt met citaten uit ons (toen nog: Ontwerp-)Program van Uitgangspunten. Vanwege hun wat 'officiëler' karakter geef ik er daar enige van weer: 'Rentmeesterschap duidt op verantwoordelijkheid voor het bewaren van het milieu en van al haar bewoners: mensen, planten en dieren. De natuur is gegeven om ervan te genieten, van haar vruchten te leven, maar ook om deze mogelijkheden in tact te laten en te bewaren voor volgende generaties'. De definitie van duurzaamheid uit het Brundtlandrapport schemert er doorheen. Uit hetzelfde Ontwerp-Program: 'Resultaten van verantwoord milieubeheer vertegenwoordigen een reële waarde. De integriteit van de natuur is een zelfstandige productiefactor naast kapitaal, arbeid, kennis en grond'. En:

'Rentmeesterschap draagt mensen op een basisniveau van functioneren van de natuur veilig te stellen en haar te vrijwaren van onomkeerbare aantasting. Die opdracht geldt voor de overheid in samenspel met burgers en bedrijven'.

Kort daarna, in 1993, verschijnt het uitvoerige W.I.-rapport *Schepping en rentmeesterschap. Een christen-democratische visie op de hoofdlijnen van het milieubeleid*. Het is hier natuurlijk volstrekt ondoenlijk een tekst van meer dan 200 bladzijden te parafrazeren. Na inleiding en probleemstelling (een kopje luidt 'De ecologisering van de samenleving') volgt een theoretische beschouwing over 'Schepping en rentmeesterschap', waarin ook een uitvoerige literatuuropgave. Hoofdstuk III bevat de diagnose van mondiaal tot lokaal niveau, waarna successievelijk aan de orde komen: de overheidstaak en economische orde door rentmeesterschap 'genormeerd', de bijdrage van de techniek, de culturele factor en de demografische factor. Het rapport sluit af met 'Analyses per sector'. Ik citeer alleen de definitie van duurzame ontwikkeling, *sustainable development*: 'een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheid in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien'.

Het valt ronduit te betreuren dat *Schepping en rentmeesterschap* zo weinig aandacht heeft getrokken. Zelfs binnen het CDA kreeg het slechts waardering van de relatief kleine groep mensen die toch al betrokken waren bij of belangstelling hadden voor de vele vragen rond duurzaamheid, biodiversiteit en de verhouding tussen ecologie en economie. Het valt in dit verband des te sterker op dat uit de vorig jaar gehouden Fonteinbijeenkomsten het thema duurzaamheid als veruit het belang-

**Als maar een
relatief klein deel
van de voorstellen
in praktijk zou zijn
gebracht, waren we
een flink eind op
weg.**

rijkste 'van onderop' naar voren werd geschoven. Dit zou kunnen duiden op koud-watervrees bij de politieke elite van het CDA om ogenschijnlijk impopulaire, maar wel ecologisch verantwoorde keuzes te maken. Wat daarvan ook zij, kort na 1993 brak de fase aan waarin het CDA de politieke woestijn werd ingestuurd, waar een achtjarig verblijf voerde tot een compleet nieuw en eigentijds doordenken van het partijpolitieke gedachtegoed. De aanzet daarvoor vormde het thans aan de orde komende rapport.

Nieuwe wegen, vaste waarden luidde de titel van het werkstuk dat het zogenoemde Strategisch Beraad opleverde. We zijn dan in november 1995 aangeland, anderhalf jaar dus sedert de crisis die het CDA na een mensenleeftijd buiten spel zette waar het regeringsdeelname betrof. Weer kan ik het citeren niet laten; zo valt in hoofdstuk 6, Een duurzame samenleving, de volgende passage op: 'Duurzaamheid brengt de kwaliteit van de huidige samenleving en die van de komende generaties met elkaar in verband. Duurzaamheid staat geen schulden toe of risico's die de toekomst onevenredig belasten. Noch in de vorm van uitputting of onomkeerbare aantasting van natuur en milieu, noch in de vorm van het aangaan van staats-schuld om huidige consumptie te financieren. (...) De sleutel tot echte duurzaamheid ligt in het scheppen van zodanige voorwaarden, dat economie en milieu in elkaars verlengde liggen (...) Zodat milieubeleid als randvoorwaarde wordt omgezet in duurzaamheidsbeleid dat effect heeft in alle sectoren'. Even verder wordt gesteld dat het nodig is 'dat de beperkingen die het milieu stelt als schaarsten in het economisch verkeer een prijs krijgen'. Het kan nauwelijks beter worden geformuleerd. Maar hoe ver blijft deze ideaaltypische benadering verwijderd van ook maar een begin van verwerkelijking, waarbij het niets lijkt uit te maken of het CDA nu (mede) regeringsverantwoordelijkheid draagt, dan wel in de oppositie zit...

Intussen schrijdt de tijd voort en met haar het mondiale verval van natuur en milieu, iets dat zich, zoals blijkt uit de al genoemde *Natuurbalans*, helaas ook in ons land manifesteert. Medio 1997 verschijnt er weer een themanummer van CDV, met het opwekkend opschrift *Partners in duurzaamheid* en begeleid door een uit-scheurbaar kwartetspel, origineel en fraai vormgegeven. En wederom zag het CDA en iedereen die het verder lezen wilde een stoet van schrijvers langs zich gaan. Ik laat nu citeren of weergeven van de inhoud/indeling achterwege. Bijna 25 jaar grondig nadenken over samenleving en milieu hadden voor de praktische politiek (te) weinig opgeleverd. Weliswaar was er op milieuhygiënisch gebied - de klassieke trits bodem/water/lucht - het een en ander bereikt en kunnen we nu op sommige terreinen zelfs van relatieve ontkoppeling spreken (de economie neemt toe, maar de milieulasten niet evenveel, soms dalen zij zelfs), doch de algehele mondiale tel-oorgang zet zich onverminderd voort: CO₂-uitstoot _ broeikas-effect _ uitsterven soorten _ vermindering biodiversiteit of tomeloos voortgaande kap van tropisch regenwoud met hetzelfde effect. Maar de wereld lijkt wel door te draaien en China en India, samen goed voor 2,5 miljard mensen, hebben toch ook recht op hun eco-

nomische 'groei'. Wie zijn wij hen die te ontzeggen? Wij, die in de moderne post-industriële samenlevingen met 20% van de wereldbevolking beslag weten te leggen op 80% van de grondstoffen en energie!

Wellicht bleef de naald wat de titel betreft in de groef steken, want in 2000 verscheen in de reeks *Het wachten moe* andermaal een W.I.-rapport met de naam *Partners in duurzaamheid*. Ook hieruit kan ik weer prachtige citaten leveren, die alleszins de volgende conclusie zouden rechtvaardigen – en het geldt ook voor alle hierboven opgesomde rapporten en hetgeen daaruit werd geciteerd – : als maar een relatief klein deel van alles wat werd voorgesteld in praktijk zou zijn gebracht, waren we een flink eind op weg naar een samenleving die op duurzame wijze omgaat met de fundamentele realiteiten die noodzakelijk zijn om op harmonische wijze te kunnen (voort)bestaan. Wel was het dan vanzelfsprekend geboden, dat ook mondiaal de wending zou worden gemaakt naar zulk een samenleving en daarvan zijn we nog veel verder verwijderd dan we het in eigen land zijn, men denke alleen maar aan het 'milieugedrag' van de Verenigde Staten en aan de ontwikkelingen in landen als het al genoemde China.

De oorzaak intussen van het verschil tussen ideaal en werkelijkheid wordt door het bestuur van het W.I. in het voorwoord bij *Partners in duurzaamheid* helder verwoord: dat bestuur acht dit rapport 'een belangrijke bijdrage aan het politieke debat over een beleidsterrein, waarvan vrijwel ieder de noodzaak inziet en de hoofdlijnen onderschrijft, maar dat in de praktijk telkens weerbarstig blijkt te zijn als het om concrete maatregelen gaat die uit deze hoofdbeleidslijn voortvloeien'. Dit is de spijker op de kop: het blijkt bij de concrete politieke keuzes en beslissingen, alle verkiezingsretoriek ten spijt, nauwelijks mogelijk om te opteren voor de werkelijk duurzame realiteit, bijvoorbeeld omdat die (aanvankelijk) meer lijkt te kosten. (Zou ik de respectieve CDA-verkiezingsprogramma's met *Samenleven doe je niet alleen* als beste voorbeeld hier ook citerenderwijs analyseren, dan zou blijken hoe sterk het optimum daaruit soms in negatieve zin afwijkt van het stemgedrag bij de Tweede Kamerfractie). In *Partners in duurzaamheid* staat het dilemma precies verwoord: 'Nederland dient op een termijn van vijftig jaar' - zijn ons die nog gegeven? – 'zelf een duurzame samenleving te worden, die zo min mogelijk afhankelijk is van niet-duurzame bronnen elders'. En dan volgt de impliciet blijvende reden, waarom dit niet zal worden gerealiseerd: 'kortetermijnbeslissingen *dienen* in dit langere termijnperspectief geplaatst te worden. Het toekomstig functioneren van het bedrijfsleven veronderstelt - naast kapitaal, arbeid en informatie - beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen en een schoon milieu. Het gaat om het vermijden van de externe kosten, die nu nog onzichtbaar aan economische transacties kleven, maar die op termijn het functioneren van de economie in het hart zullen raken'. Tweemaal cursiveerde ik hierboven het woord *dient/dienen*. Daar immers schuilt het probleem - de kloven tussen lange duur en korte termijn, tussen publieke ruimte en privaat domein, tussen collectief goed en individuele vrijheid, tussen algemeen belang en eigen gewin, tussen een werkend perspectief aan

de horizon en de kortzichtigheid van alledag, zij lijken alle onoverbrugbaar. Het prescriptieve 'dient' overleeft niet eens één verkiezingshorizon en die is nu eenmaal te onzent vier jaar, elders soms iets langer. Alleen bij rampen of dreigingen daarvan slagen we er in de politieke verlamming enigszins te doorbreken. Toen in december 1993 en februari 1995 ons rivierenland via de achterdeur dreigde vol te lopen, maakte een Deltawet Grote Rivieren het mogelijk binnen de kortste keren de dijken te verhogen.

Wij naderen de dag van heden. Op 21 juni 2004 werd het W.I.-rapport *Schoon en bereikbaar* gepresenteerd. Het valt enigszins buiten de reeks zoals die tot nu toe is opgebouwd. Weliswaar is de voorgestelde ontvlechting van milieubeleid en mobiliteitsbeleid verstandig, maar de 'impasse' waarvan sprake is, wordt niet doorbroken, als de mobiliteit, hoe schoon ook, blijft toenemen. De volume-effecten blijven dan de kwaliteitswinst steeds inhalen. Het rapport constateert terecht: 'De wortel van de impasse ligt op het niveau van de automobilist', die naast het profijt dat hij heeft van zijn reis 'ook schade aanricht: de gassen uit zijn uitlaat vervuilen het milieu, het wegdek slijt, hij veroorzaakt geluidsoverlast, soms een ongeluk, en zeer regelmatig ook nog files'. Met andere energie-systemen – de waterstofcel! – valt die vuile gasuitstoot te voorkomen, doch de overige nadelen zijn 'duurzaam'. En we spreken dan nog maar niet van de landschapsaantasting, barrièrewerking en versnippering van natuur en doorsnijding van open ruimte als gevolg van de wegen, die zo 'duurzaam' zijn, dat we nog steeds over de Via Appia in Rome kunnen gaan of over de vele Napoleonswegen te onzent. Het is saillant dat de echte basisvraag, namelijk die naar de noodzaak en zin van mobiliteit niet wordt gesteld. Weliswaar horen de kosten van mobiliteit 'op een gedragsregulerende manier bij de automobilist in rekening (te) worden gebracht', doch dat vergt dan wel 'de aanwezigheid van alternatieven in termen van schone(re) brandstoffen en voertuigen'. Men legt het hoofd bij voorbaat in de schoot; via het profijtbeginsel 'zal de automobilist zijn auto selectiever gaan gebruiken' en 'is er minder reden voor een anti-volumebeleid en vervoerspreventief beleid (een beleid dat *gegeven de autonome groei aan mobiliteitsbehoefte* sowieso ineffectief is' (cursivering van mij, PvW). In wezen leiden nu reeds hoe langer hoe meer (overvolle) wegen naar hoe langer hoe minder (bereikbare) doelen.

Gelukkig klinkt er nòg recenter, te weten in september 2004 weer een beter geluid. Het CDA bouwt voort op de al genoemde Fonteinavonden. Tijdens een nieuwe reeks, die momenteel loopt gaat men overal in den lande de discussie aan met iedere burger die zulks wil aan de hand van de jongste loot aan de rapportenboom, te weten de discussienotitie *Investeren in duurzame ontwikkeling*. Ook daarin richt men zich tot de consument, zij het los van diens autogebruik. Men slaat bovendien de brug naar de ethische kant van ons omgaan met natuur, milieu, grondstoffen, ruimte, energie, landschap, waar wordt gesteld: 'Gedrag en keuzes van mensen zijn moreel bepaald, en kunnen niet los worden gezien van de waarden en normen van waaruit men leeft. Er is een direct verband tussen duurzame

ontwikkeling, zingeving, en moreel gedrag. *Consumenten is in die zin een morele daad*. (cursivering van mij, PvW). De gesprekken zullen worden gevoerd aan de hand van gemarkeerde discussiepunten die zijn ondergebracht in vier zogenoemde transitie naar respectievelijk 'een duurzame economie, ecologie en energie' (1), 'duurzame mobiliteit' (2) – is dit geen contractio in terminis? –, 'een duurzame ruimtelijke ordening (water, landbouw, recreatie en natuur) (3) – hier is de juiste volgorde: natuur, water, landbouw en recreatie – en 'een duurzame ontwikkelingssamenwerking' (4). Belangwekkend is nog hoe in de discussienota wordt aangegeven waarom de opstellers duurzame ontwikkeling 'essentieel' vinden vanuit 'onze uitgangspunten' en dit zijn dan natuurlijk gerechtigheid, rentmeesterschap, solidariteit en gespreide verantwoordelijkheid. Ik heb er eerder in dit blad voor gepleit om duurzaamheid zelf als vijfde kernbeginsel aan de CDA-uitgangspunten toe te voegen. Voor mij geldt, met een variatie op I Korintiërs 13: maar van deze is de gerechtigheid de grootste, omdat zij de vier andere beginselen schraagt en draagt.

Het CDA lijkt periodiek besprongen te worden door een soort 'sense of urgency'.

Oplossingsrichting

Overzien wij de weergegeven reeks van publicaties, dan valt op dat het CDA periodiek besprongen lijkt te worden door een soort 'sense of urgency' waar het duurzaamheid en duurzame ontwikkeling betreft of ook, wat moderner gezegd, door de *planet, people, profit*-benadering, waarin de ecologie, het sociale aspect en de economie met elkaar in evenwicht behoren te worden gebracht. Dat evenwicht is nu ver te zoeken is, want de economie heeft de voorhand, het sociale aspect volgt moeizaam en de ecologie, het substraat, de biodiversiteit, de grondstoffenpositie, de duurzaamheid hebben het nakijken. Is dit nu werkelijk zo belangrijk, zo vragen velen zich af? De technologische innovatie zal toch wel een eind maken aan de voortdurende afwenteling op het milieu van de nadelen die de markteconomie thans aankleven? Daar schuilt inderdaad een deel van de oplossing van het probleem, maar niet de fundamentele. Natuurlijk moet de input/output-relatie op orde worden gebracht, anders gezegd, de volume-effecten mogen niet blijven toenemen ten koste van het voortbrengend vermogen van de aarde. Maar wat wij economische 'groei' plegen te noemen, is in wezen niets anders dan *vermeerdering*-groei is van totaal andere orde: het begrip includeert ook een einde, het is cyclisch van karakter en niet lineair van aard. En die vermeerdering, die toename, neemt soms zelfs exponentiele trekken aan – de bekende meetkundige reeks, waarbij telkens in dezelfde tijdseenheid een verdubbeling optreedt. Men denke aan het antwoord van de koopman in de oudheid, die op de vraag van zijn heerser wat hij als beloning wenste, indien hij een partij schaak zou winnen, verzocht om evenveel graankorrels als er, bij wege van verdubbeling (2-4-8-16...) zouden resulteren aan de hand van de 64 velden van het schaakbord. De hier geschetste kwantitatieve toename zal de kwaliteitswinst als gevolg van bijvoorbeeld technische maatregelen

len telkens weer teniet doen. Schonere motoren? Akkoord, maar het file-rijden zal dáárdoor niet afnemen.

Zolang wij niet willen aanvaarden dat natuur, milieu, grondstoffen, energie, water, ruimte, ja het totale substraat als bron, fundament, basis voor alle menselijk handelen fungeren en derhalve collectieve goederen zijn, zal de economische benadering - een gezonde vrije markt zal het gewenste evenwicht wel tot stand brengen, want schaarste zorgt voor beprijzing - niet afdoende zijn. Als gevolg van marktimperfecties - afwenteling van negatieve effecten, gebrek aan concurrerend vermogen, ogenschijnlijke overvloed, schaarste die lange tijd 'verborgen' blijft, geen systeem voor prijszetting - zal het substraat, dat samenstel van collectieve goederen geleidelijk aan verloren gaan.

Nemen we daarbij de grootschalige en uiterst langzaam verlopende ecologische effecten en gevolgen van ons economisch gedrag in aanmerking, dan slaat ons de schrik pas werkelijk om het hart. De onomkeerbaarheid van een aantal processen - men denke aan de opwarming van de aarde als gevolg van antropogene invloeden - maakt de noodzaak van een krachtig ingrijpen op pijnlijke wijze duidelijk. De sociale quaestie uit het eind van de 19e eeuw is aan het begin van de 21ste een vraagstuk van ecologische orde geworden. Daarbij speelt in de 'triple-p-benadering' het sociale aspect trouwens evengoed weer mee, iets waarvan het CDA zich via kernbeginselen als solidariteit en gespreide verantwoordelijkheid ook wèlbewust is/moet zijn. Aldus immers wordt het ecologische probleem via de sociale kant ervan een moreel dilemma.

In de meest recente discussienota, hierboven genoemd, wordt, zoals geciteerd, een direct verband gelegd tussen duurzame ontwikkeling en moreel gedrag met als kernachtige conclusie 'consumenten is in die zin een morele daad'. Het is bij deze notie dat we zullen moeten aanknopen op zoek naar een oplossingsrichting. Hoe sterk consumentengedrag op economisch terrein kan uitwerken is bekend. En dan wordt niet bedoeld op het verband tussen reclame en koopbereidheid, doch eerder op het omgekeerde: een kopersstaking zorgt voor ander verkoop- en zelfs ander productiegedrag of bewerkt zelfs effecten van heel andere aard. Voorbeelden? Omdat de koper indertijd uit anti-apartheidsopvatting geen outspansinaasappels uit Zuid-Afrika meer kocht, verdwenen die binnen de kortste keren uit de schappen. Toen de Duitse consument collectief ging weigeren Shell-bezine te tanken, gaf dat pas de doorslag om de Brent-Spar niet in zee te dumpen. De kernproeven op Mururowa deden de consumptie van Franse wijnen bij ons drastisch dalen. Men herinnert zich ook de 'fluwelen revoluties' die in 1989 overal, uitgezonderd Roemenië wellicht, de communistische regimes omverwierpen; hele bevolkingen 'stemden met de voeten', hetgeen ruim een kwart eeuw eerder tot de bouw van de Berlijnse muur had geleid.

Indien we het begrip consumenten uitbreiden tot ons sociale gedrag rond energieverbruik, mobiliteit, afvalverwijdering en natuurlijk het klassieke aankopen van

goederen ter vervulling van onze levensbehoeften, ligt daar een sleutel ter ontsluiting van de deur naar duurzaamheid.

Wij zouden dit begrip dan eerst als een waarde moeten verinnerlijken. Waarden zijn breed gedeelde overtuigingen met betrekking tot de vraag: hoe behoren wij te leven? In dit geval dus op het stuk van samen (over-)leven in een eindige wereld waarbij de toegang voor eenieder tot in elk geval de primaire levensbehoeften - eten, kleding, onderdak - en tot een culturele 'bovenbouw' - gezondheid, onderwijs, culturele goederen, religie - op rechtvaardige wijze is verzekerd en verdeeld. Het is hier dat de ecologische en de sociale kwesties elkaar raken en in elkaar overvloeien.

Bij de behandeling van de VROM-begroting in 1998 stelde ik namens de CDA-fractie aan minister Pronk de ogenschijnlijk retorische vraag: 'Moet iedereen, overal, altijd, alles kunnen doen wat zijn/hij wil?' waarop het ontkenkend antwoord volgde: 'Natuurlijk niet, dat kàn helemaal niet'. Maar in de politieke realiteit van alle dagen blijkt het o, zo moeilijk om de kiezer iets te ontzeggen. De vraagstelling omvat het handelend subject, de ruimte, de tijd en de inhoud, het object zo men wil. Het verhullend jargon voor het in feite zo veel mogelijk tegemoetkomen aan ieders wens bestaat ook, bijvoorbeeld in de begrippen 'faciliteren' of 'accomoderen'. Tot welke taal- en dus gemoedsvervuiling dit faciliteren kan leiden blijkt uit bijvoorbeeld de term 'de randen van de nacht' gedurende welke vliegen van of naar Schiphol toegestaan moest worden. Het instellen van 'stiltegebieden' getuigt al evenzeer van de euvelen gedachte dat woorden ook de gewenste feitelijke situatie zouden kunnen teweegbrengen.

'Moet iedereen, overal, altijd, alles kunnen doen wat zijn/hij wil?'

Wat daarvan ook zij, de vrijheid van keuze blijft, hoe negatief het antwoord op de bovengeformuleerde vraag ook luiden moge, centraal staan. Men kan wonen waar men wil, maar dit geldt ook het werken met alle gevolgen vandien, bijvoorbeeld voor de mobiliteit. Reizen is naar bijna elke bestemming mogelijk voor zo lage prijs, dat de werkelijke kosten verborgen blijven, immers afgewenteld op het milieu. Tal van producten kennen ingebouwde snelle veroudering. Vele andere zijn in feite volstrekt overbodig en worden ons in steeds dwazere reclames aangepreut en we nemen er genoeg mee, dat zelfs de mooiste film er herhaaldelijk voor wordt onderbroken. Er is trouwens toch bijna geen culturele uiting - concert, tentoonstelling, theaterproductie - meer mogelijk, zonder sponsoring. De universiteiten moeten zich hoe langer hoe meer inspanning getroosten bij hun jacht naar de 'derdegeldstroom'. Liberalisering en privatisering waren lange tijd sleutelbegrippen, maar de publieke dienstverlening werd slechter en duurder. Naast fysieke teloorgang van het milieu, naast aantasting van duisternis, stilte, horizon, is er aldus ook sprake van psychische milieuvervuiling, alles ten gevolge van een te sterk primaat voor de zogenaamde vrije-marktwerking en economische 'groei' ten koste van een werkelijk duurzame samenleving en gebaseerd op een vals vrijheidspostulaat.

Om de waarde 'duurzaamheid' of 'duurzame ontwikkeling' te articuleren, dienen

wij ons te bezinnen op het begrip vrijheid. Deze is er geen tot ongebreideld consumeren. Deze is er wel een van gevrijwaard zijn van geweld, rampspoed en tekort. Deze is er vooral een van geordend-zijn-tot-elkaar in verantwoordelijkheid. Mijn vrijheid tot wat dan ook eindigt zodra ik het debiet van een ander aantast en dat doe ik bij definitie wanneer ik collectieve goederen verbruik, vervuil, vernietig. (Men lette op het voorvoegsel ver-. Er bestaat in de ecologie een hele reeks van dergelijke ver-woorden, alle met een negatieve lading: verzuiging, verdroging, vermeting, verwoestijning, verzuring). Dan immers beroof ik anderen hier en nu (derde wereld) of straks (toekomstige generaties) van een mogelijkheid om hun gerechtvaardigde behoeften te vervullen. Aldus komt de notie van verantwoordelijkheid onmiddellijk in de context te staan van het fundamenteelste beginsel, dat namelijk van de gerechtigheid, inclusief haar directe afgeleide: de verdelende rechtvaardigheid. Brundtland deed bij haar duurzaamheidsomschrijving in wezen niet anders dan het oude Bijbelse gebod anders verwoorden: behandel een ander, zoals ge zelf behandeld wilt worden. Het is slechts daartoe dat onze vrijheid strekt. Het is voor die ander, dat we ons verantwoordelijk behoren te weten. Helaas vertoont de praktische politiek bij de pogingen tot verwezenlijking van het duurzaamheidsideaal een voortdurende koudwatervrees, vaak uitgesproken in de opvatting, dat er voor impopulaire maatregelen geen draagvlak onder de bevolking zou bestaan.

Onderzoek wijst anders uit. Als het verhaal goed wordt verteld - waarom noodzakelijkerwijs zekere beperkingen - en als de lasten op zichtbaar gelijke en eerlijke wijze worden verdeeld - hier steekt bijvoorbeeld het *free rider-gedrag* de kop op en ook de behoefte aan controle en sanctionering -, dan zijn velen bereid concreet iets over te hebben voor duurzame ontwikkeling. Het milieu als 'thema' is helemaal niet achterop geraakt: het is al vergaand in de samenleving geaccepteerd, van wetgeving tot concreet consumentengedrag toe. Wij zijn thans doende met een verdiepingsslag, oog krijgend voor de samenhang van allerlei patronen en processen, voor de schaal (ruimte) en het tempo (tijd) ervan en ook voor globaliteit die juist deze verschijnselen eigen is: ik doel op klimaat, grondstoffenstromen, productieketens, waterbeheer, energieopwekking, mobiliteit en afvalverwerking die immers 'van nature' een grensoverschrijdend karakter hebben.

Het is daarom dat CDV zich andermaal - 2004 geeft op dit punt wel een rijke oogst - bezig houdt met duurzaamheid en zulks dan ditmaal via feitelijke ontwikkelingen, actoren, instrumenten naar ook hier weer de culturele en morele component. Geen Apocalyps - een ondergangsvision - maar ook geen utopie - een gunstig toekomstbeeld dat onbereikbaar blijft -, maar de realiteit daartussenin: een duurzaam evenwicht tussen aarde en mens, tussen de wereld en haar bevolking, tussen schepping en schepselen.

Prof. mr. P.C.E van Wijmen was van 1998 tot 2002 lid van de Tweede Kamer, is staatsraad in buitengewone dienst en deeltijdhoogleraar natuurbeschermingsrecht Universiteit van Tilburg.

Helaas vertoont de praktische politiek bij de pogingen tot verwezenlijking van het duurzaamheidsideaal een voortdurende koudwatervrees.